

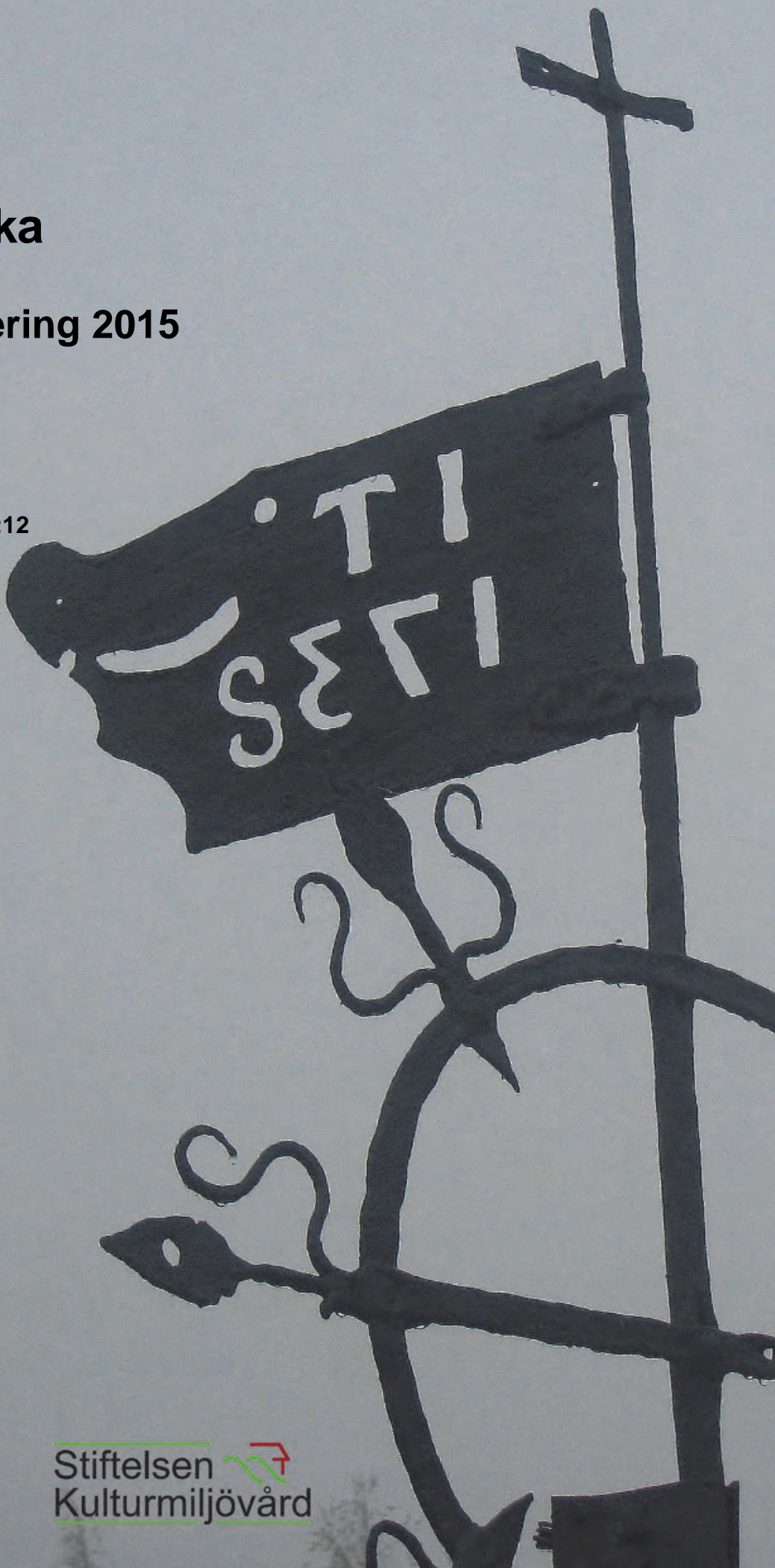
Kumla kyrka

Fasadrenovering 2015

Antikvarisk rapport

Kumla klockargård 1:12
Kumla socken
Sala kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Kumla kyrka

Fasadrenovering 2015

Antikvarisk rapport

Kumla klockargård 1:12
Kumla socken
Sala kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2016

Omslagsfoto: Kumla kyrka, vimpel över koret. Foto: Helén Sjökvist.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-520-4
Tryck: Just Nu, Västerås 2016.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Historik med relevans för ärendet.....	5
Korset	8
Övrigt.....	8
Genomförande	8
Fasadrestaurering 2015.....	8
Putsarbeten	10
Måleriarbeten	13
Snickeri	22
Plåt.....	22
Korset	24
Takarbeten och tjärning.....	27
Smide	29
Resultat	30
Referenser.....	31
Otryckta källor.....	31
Litteratur.....	31
Tekniska och administrativa uppgifter	31
Bilagor	32
Kroppåsbrev funnet i anslutning till korset.....	32

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2015 har en yttre renovering av Kumla kyrka i Västmanland genomförts. Tillstånd till arbetet gavs av Länsstyrelsen i Västmanlands län 2014-11-18, dnr 433-5739-14 för fasadåtgärder, samt 2015-05-19, dnr 433-2487-15 för utbyte av kors och del av korsstock. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Kumla-Tärna-Kila pastorat. Arbetet med renoveringen pågick i huvudsak under perioden april – september 2015.

Bakgrund

Historik med relevans för ärendet

Kumla kyrka uppfördes troligen decennierna omkring år 1300, samtidigt som Kila och Sala kyrkor.¹ Dessa tre kyrkor brukar anses ha samma byggmästare, nämligen den så kallade "Salamästaren". Kumla kyrka omfattade till en början ett långhus, med sakristia utbyggd mot norr.² Över kyrkorummet var ursprungligen ett tunnvalv av trä slaget. Kyrkklockorna hängde i en klockstapel på kyrkogårdens östra sida. På 1470-talet uppfördes ett vapenhus i söder och att valv slogs över långhuset och det nyuppförda vapenhuset. Dessa valv dekorerades med kalkmålningar av Albertus Pictor, vars signatur från 1482 lär ha funnits utsatt på nordvästra valvpelaren.

Ett blixtnedslag inträffade 1583 varvid halva kyrktaket förstördes i den efterföljande branden. Biskopen beviljade extra anslag för återuppbyggnaden.

Figur 2. Exempel på målningar i valven. Foto: Helén Sjökvist 2010.

Figur 3. Kumla kyrka vid 1700-talets mitt, före tornets tillkomst. Skildrad i Graus "Beskrifning öfver Vestmanland".

Vid en utbyggnad åren 1756-60 tillkom västtornet, vilket stod helt klart 1765. Kyrkorummet förlängdes i samband med denna ombyggnad med ytterligare en travé, vilken fick ett kupolvalv. Nya fönster togs upp och befintliga förstörades. År 1764 avlägsnades östra gavelns medeltida, trekopplade fönster, efter att dess masverk fallit sönder. I tidens anda murades istället en rund fönsteröppning. Då den utvidgade kyrkans fasader skulle avfärgas valde man att ha långhuset vitkalkat och tornet i en gul nyans. En större omgestaltning i nygotik utfördes 1888. Ett mål var att slå vakt om den medeltida karaktären och rensa bort 1770-talets tillskott. Valvens och vapenhusets

¹ Lannergård 1988.

² Hammarskiöld 2006.

medeltida kalkmålningar restaurerades/rekonstruerades därför på ett hårdhänt sätt. Korets östra gavelfönster gjordes trekopplat igen.

Den senaste större omgestaltningen företogs 1939-40 och kom att bli i det närmaste lika omfattande som den föregående. Återigen utbyttes bänkinredning. Även den nygotiska altarringen ersattes och valvens och vapenhusets kalkmålningar rengjordes och frilades från den förra renoveringens limfärg. Som en fullföljning av 1939-40 års arbeten blev ett nytt kalkstensgolv lagt i koret 1951 och skulptören Erik Sands dopfont kom på plats.

Vid kyrkans renovering 1952 uppges kyrkans utvändiga puts varit ganska ”skamfilad”³. Man hade bland annat råkat ut för frostsprängningar i tornet på grund av skadorna i torntaket. Den gulaktiga färgtonen som användes vid renoveringen uppges i källmaterialet vara ”ungefär som förut” men vapenhuset hade till skillnad från tidigare avfärgats med vit kalkfärg. Detta för att den av konservatorn framtagna portalomfattningen skulle komma till sin rätt. Vid renoveringen 1952 upptäcktes nämligen den södra portalens medeltida kalkmålning, vilken sedan länge varit överkalkad. Denna frilades och restaurerades av konservator Torsten Hjelm. Man uppger att man hade sett vissa fragment av dekorationsmålningen under putsen tidigare men inte vetat ”vad som dolde sig där”. Dessutom återöppnades östra gavelns mellersta fönster, där en glasmålning av Nils-Aron Berge insattes. Åtta år senare återöppnades även de båda flankerande fönstren. Skorstenen togs bort och hålen i tornets koppartak lagades 1952.

Vid nästa stora renovering 1979 knackades 1952 års puts ner och det nya putsbruk som slogs på var mer traditionellt till sin sammansättning, med en relativt liten andel spritsten.⁴ Inga närmare kulörer är nämnda från 1979-års renovering. Ny puts uppges enbart vara svagt rosa istället för tidigare blekt gul.⁵ Fönstrens valv beskrivs som vita. Den rosa nyansen hade enligt uppgift kunnat beläggas historiskt.⁶ I anvisningarna i bygghandlingen från Bjerking uppges att man skulle använda sig av våtsläckt restaureringskalk från Riksantikvarieämbetets byggnadsavdelning i Visby. Färgsättningspigment skulle vara kalkäkta jordpigment, mineralpigment eller syntetiska mineralpigment och fasaderna skall enligt handlingen rundstrykas. För lagningar uppges att man skall använda sig av ett putsbruk med inblandning av dolomit (Ernströms serponit kalkbruk eller Stråbrukens kalkbruk special). Den gamla putsen skulle göras ren från det ganska löst sittande spritputslagret vilket skulle utföras genom blästring. Om man verkligen använde en våtsläckt restaureringskalk är inte känt. Det finns en möjlighet att man istället använt sig av Stråbrukens fabriksblandade färg på grund av närheten till denna tillverkare. Invändigt rengjordes valvens kalkmålningar och fönstren försågs med nya, inre bågar. En stor omläggning av yttertaket genomfördes med nya takstolar och taktäckning 1979.⁷ Takspånen som användes hade en spjälkad ovasida medan undersidan hade en sågad yta. Spånen hade vidare tryckimpregnerats med kreosotolja. Vid jämförelser av fotografier kan man ana att formen på de nya spånen är något annorlunda än de äldre. Det äldre spånet tycks ha haft ett rundat avslut medan dagens spån är rakt avslutat.

I 1979 års arbetsbeskrivning från Bjerking uppges att målning av utvändigt trä skulle göras med matt oljefärg lika befintligt. Räcken, stegar, ankarjärn, grindar, järnfönster skulle målas med alkydfärg. 1987 uppges att även solbänkarna i koppar skulle målningsbehandlas. Grundstrykning skulle utföras med klor kautschukfärg av fabrikat International AB samt färdigstrykning med svart linoljefärg från Liwa.

---

³ Vestmanlands läns tidning 19521017

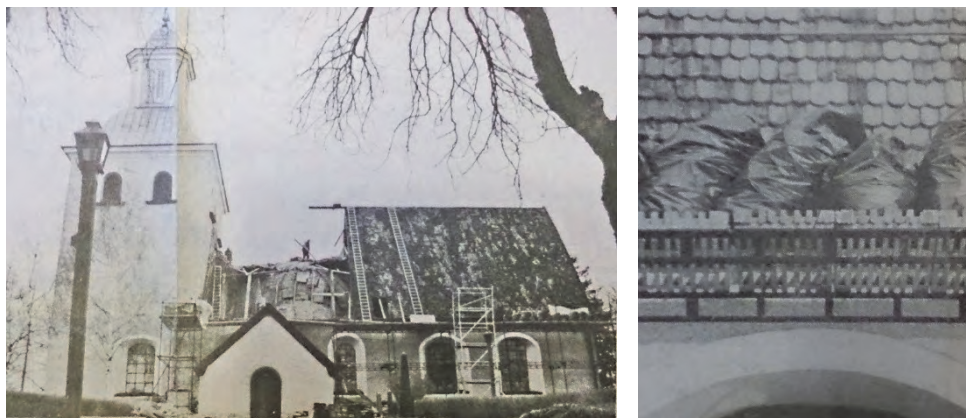
⁴ Hammarskiöld 2006.

⁵ Forss SA 1979

⁶ Hammarskiöld 2006.

⁷⁷ Bjerking

Figur 4. Det gamla taket och takstolarna tas bort. Foto avfotograferat ur Sala allabanda 1979-05-05.

Figur 5. Utsnitt från bild med äldre takspån med rundad nederkant. Foto ur Sala allabanda 1979-05-05.

Figur 6. Kyrkan avbildad på vykort före 1979 års renovering. Fotograf okänd. ATA arkiv.

1987-88 genomfördes nya arbeten på tornet. Spjälkade spån lades åter på tornhuvun, vilken åtminstone sedan år 1934 varit koppartäckt. Koppartäckningen hade lagts direkt på det ojämna undertak som varit avsett för den gamla spåntäckningen.⁸ Plåtarnas storlekar bedömdes vara för stora och enkelfalsningen bidrog ytterligare till ett tekniskt sett problematiskt resultat. Plåten uppvisade dessutom en mängd ifalsningar av ny plåt och kittlagningar. För att komma till rätta med problemen fick man tillstånd till att åter täcka om tornhuvun med takspån. Orsaken till materialbytet uppgavs vara att en omläggning med kopparplåt, med de tekniska förbättringar i utförandet som då krävdes, beräknades bli avsevärt dyrare. I anvisningarna för reparationer på tornet från 1987 uppges också att sönderfrusen och sprucken puts vid takfoten skulle tas bort.⁹ Lagning skulle utföras med Serponit kalkbruk 216 till grundning och utstockning samt

⁸ RAÄ skrivelse 1987-10-30, dnr 5067/87

⁹ ECS-teknik

Serponit kalkbruk 217 till finstockning. Kalkmålning skulle utföras med kalkfärg tillredd med 115 liter vatten, 20 liter kalk (en burk gotlandskalk) samt 6 dl järnvitriollösning. Fogbruket i socklar skulle lagas med Serponit hydrauliskt kalkbruk.

Korset

Korset och kulan förgylldes i samband med renoveringen 1952.¹⁰ I samband med detta arbete upptäcktes skothål på kulan.

Tornkorset reparerades därefter återigen 1979.¹¹ Man uppgav då att kulhålen i korset kostade 10 000 kronor extra att reparera. Möjligen är detta samma skothål som man talade om 1952. Skadan antogs vara gammal eftersom korset fått skador av den fukt som kommit in vid kulhålet. Man förgyllde också om korset 1979. Förgyllningen utfördes på plats då det ansågs för komplicerat att ta ned det. Bladguld lades på och därefter fernissade man ytan.

Övrigt

År 1945 finns uppgifter om att det i kyrkans västligaste partier förekom fuktbildningar med saltutfällningar.¹² Den panel som satts upp efter kyrkans ytterväggar vid föregående renovering ansågs ha påverkat fuktförhållandena negativt.

Genomförande

Fasadrestaurering 2015

Innan arbetet påbörjades gjordes en putsanalys av Weber Saint- Gobain.

Enligt analysrapport, daterad 2013-12-27, påvisas följande:

Prov 1 (NV-hörn torn): Svavelhalt 0,16% motsvarande 11,6% Byggcement 70/30/200. Bedömning: Hydrauliskt kalkbruk.

Prov 2 (V-hus fasad): Svavelhalt 0,031% motsvarande 2,2% Byggcement. Bedömning: Kalkbruk.

Källmaterialet anger, att man i anslutning till 1979 års fasadarbeten knackade ned 1952 års spritputs för att puts om kyrkan med kalkbruk. Några äldre färglager har emellertid framkommit på underliggande putslager i samband med 2015 års arbeten, vilket antyder att nedknackningen och rengöringen inte var helt genomförd. Äldre dokumenterade kulörer som kunde noteras på tornets östra sida: en mörkgul underliggande kulör 3040 Y30R eller 3030 Y30R, överliggande ljusare gul; 1020 Y30R Däröver ett modernt putslager med befintlig rosagul kulör som tillkommit vid 1979-års renovering. På vapenhuset ligger den ganska grova moderna putsen utanpå en äldre fetare puts. Den moderna putsen har inblandning av en lite grövre och mörkare ballast.

Färgsättningen 2015 gjordes i samråd mellan församlingsrepresentanter, antikvarie och entreprenör, efter provuppstrykning av kulörerna på skivor. De rosa-gula kulörer som ströks upp på prov var NCS S1020-Y42R, NCS S0815-Y42R, NCS S1515-Y40R, NCS S2020-Y40R.

Till de putsade fasaderna valdes slutligen kulörerna rosa-gul: NCS S1020-Y42R samt vit: NCS S0815-Y42R. Samma rosagula kulör användes för lanterninens panel. Till vita

---

¹⁰ Vestmanlands läns tidning 19521017

¹¹ Forss 1979.

¹² Salaposten 19450629.

detaljer på lanterninen användes däremot Ottossons färdiga kulör ”vit titanzink” vilken motsvarar NCS S0402-Y07R.

Figur 7. Kumla kyrka avbildad på vykort, troligen tidigt 1900-tal. Lanterninen tycks ha en mörkare kulör än övriga fasader. Bilden beskuren. Fotograf okänd.

Figur 8. Ett antal färgprover ströks upp innan en kulör valdes. Valet gjordes i samråd mellan församlingsrepresentanter, antikvarie och entreprenörer. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 9. Tornets östra sida, putsläpp med underliggande färglager. Den mörkögula ligger under en ljusare gul kulör. Över dessa ligger nuvarande putslager. Möjligen dålig rengöringsgrad av underliggande färgskikt vid tidigare renovering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Underliggande puts vid ankarslut, tornets västra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 11. Äldre, underliggande puts på vapenhusets västra sida. I den nyare putsen avtecknar sig de mörka ballastkornen tydligt, medan den underliggande putsen har en slätare karaktär. Foto: Helén Sjökvist.

Putsarbeten

Vid arbetets påbörjande konstaterades att det förekommer skillnader mellan torn, vapenhus och övriga fasadytors utförande. Tornet är uppfört i natursten. På tornet finns spår av åtminstone ett äldre putslager under nuvarande spritputs.

De olika äldre putspåslagens tjocklek varierar relativt kraftigt; från mellan 1-3 mm till 5 cm. Det underliggande lagret består av ett ljust lufthårdnande kalkbruk och har minst två färglager. På tornets takfotslist förekom ett stort antal krympningssprickor, samt fläckvis avflagnad avfärgning. Enligt recept från 1987 ska kalkfärgen pigmenteras med järnvitriol. Dessa ytor är enligt uppgift emellertid starkt sugande, varför järnvitriolhalten bedömdes vara försumbar och inte påverka nuvarande restaurering.

Stora ytor på tornet hade dålig vidhäftning vid underlaget, men eftersom det inte förekom någon sprickbildning lämnades dessa utan att knackas ned. Mer omfattande bomytor har däremot knackats ned exempelvis i tornets sydvästra hörn. Möjligen beror den dåliga vidhäftningen vid underlaget på dålig rengöringsgrad av underliggande ytor vid tidigare renoveringar.

På långhuset har omkring 60 m² knackats ned, spritt över ytan. På långhuset var det inte heller ett lika omfattande problem med stora bomytor utan sprickbildning, som på tornet. Fasaderna har rengjorts med högtryckstvätt med varmt vatten och stålborstning. För omputsningen har Weber cal 148 hydrauliskt kalkbruk använts för grundning och för utstockning Weber cal 142 kalkbruk. Ballasten varierade beroende på att befintliga putsytor tillkommit vid olika tidpunkter men låg omkring 3-5 mm.

Avfärgningen har utförts med Weber cal 249 kulturkalkfärg. Till fasader har använts kulörerna gul: NCS S1020-Y42R samt vit: NCS S0815-Y42R.

Flera mer eller mindre överputsade ankarjärn har exponerats efter rengöring. Dessa behandlades med svart linoljefärg i likhet med övriga ankarjärn. De var sedan tidigare behandlade med blymönja och var generellt i gott skick. De kvarsittande, smidda infästningsjärnen för en äldre åskledarlina befarades leda in vatten in i fasaden. Eftersom inga putsskador uppstått bedömdes de kunna sitta kvar av antikvariska skäl.

Den dekorativa bården kring vapenhusentrén lämnades för att åtgärdas av konservator i samband med den interiöra renoveringen som planeras inom de närmaste åren. I och med att avgränsningen var svår att göra in mot själva porten får hela detta parti åtgärdas av konservator, även putslagningar. Gränsen för den aktuella entreprenaden lades i bårdens yttre kant.

Figur 12. Södra fasaden före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Möjlig saltutfällning på östra fasadens nedre del. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Norra fasaden före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Putsen från 1979-års renovering ligger som ett tunt skikt på den äldre, fetare och slätare putsen. Foto från vapenhusets västvägg. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16. Tornets sydvästra hörn. Putsen nedknackad så att naturstensmuren framträder i vissa partier. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Ankarjärn målat med isotrol, putslagningar, norra sidan på tornet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 18. Vapenhusets västfasad. Den yttre putsen från 1979 knackades delvis ned medan underliggande äldre puts bebölls. Sedan tidigare hade man buggit spår i den underliggande putsen för att ge fäste åt den utanpåliggande putsen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Omputsning av vapenhusets västra fasad. Foto: Tobias Mårud.

Figur 20. Vapenhusets sydentré före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 21. Vapenhusets sydentré efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 22. Sprickor och putssläpp i torngesimsen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. Korgavelns vindsfönster har åtgärdats lika befintligt. Rutan har vid tidigare renovering bytts mot plexiglas eller dyläkt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. Putssläpp kring västporten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Lagade putssläpp kring västporten samt nytt dörrstopp för att förhindra att putsen slås sönder av dörren. Foto: Helén Sjökvist.

Måleriarbeten

Lanterninens panel var sedan tidigare målad med linoljefärg i en något mer rosa ton än övriga kyrkan. I samband med den nu aktuella fasadrestaureringen valdes emellertid samma kulör som på kyrkan i övrigt (NCS S1020-Y42R) för att harmoniera. Den tidigare rosa kulören bör ha tillkommit i samband med ommålningen 1987-88. Till de vita detaljerna användes vit titanzink (NCS S0402-Y07R). Panelen har skrapats ren från löst sittande färg och ströks därefter tre gånger med ett linoljebaserat färgsystem. Linoljefärgen har liksom balsamterpentinet levererats av Ottossons färgmakeri.

Figur 26. Färgen på lanterninen uppvisar likheter med en åldrande linoljefärg. Foto: Helén Sjökvist.
Figur 27. Färgskiktet på lanterninen var före åtgärder i dåligt skick. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Lanterninfönster mot norr före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.
Figur 29. Lanterninfönster på södra sidan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Fönsterbåge mot väster med utkrypande plugg. Foto: Helén Sjökvist.

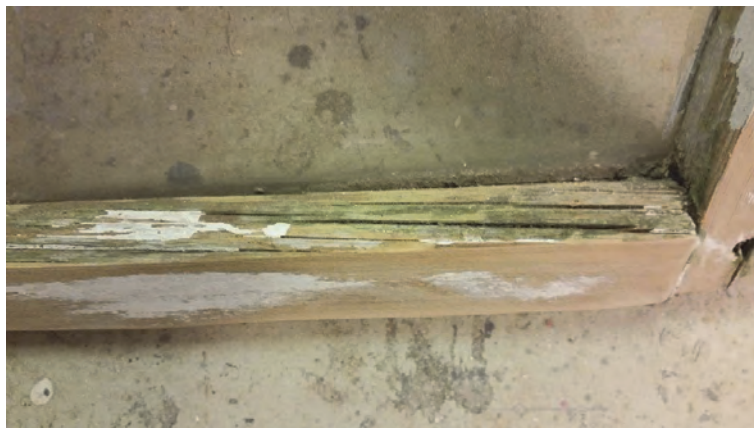

Figur 31. Lanternin, nordöstra hörnet. Skrapning av panelen pågår. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Hörnjärn som släpper på båge 2:4 enligt Miljönärens märkning. Foto: Miljönären.

Figur 33. Sprickor i virke på båge 2:4 enligt Miljönärens märkning. Foto: Miljönären.

Figur 34. Sprickor i virke på båge 3:1 enligt Miljönärens märkning. Foto: Miljönären.

Figur 35. Inristat i en av lanterninfönsterbågarna. Foto: Miljönären.

Figur 36. Inristat i en av lanterninfönsterbågarna. Foto: Miljönären.

Figur 37. Södra fönstret sponten tillbakalagen. Panelen grundad och mellanstruken. Foto: helén Sjökvist

Figur 38. Lanterninens västra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 39. Ommålad lanternin sedd från sydväst. Foto: Helén Sjökvist.

Fönstren i lanterninen har slipats och målats tre gånger. Två av bågarna i lanterninen var i behov av trälagningar. Mot öster satt sedan tidigare en ny båge i översta vänstra luften. Fönsterbågarna har för övrigt lite olika typer av hörnjärn. I samband med renoveringen är elva trasiga rutor utbytta mot nya rutor av draget glas. Kittning är utförd med linoljekitt.

Det norra långhusfönstret, som inte ingick i 2014-års fönsterrenovering, har kittlagats, bättringsmålats och oljats. Pluggar har bytts/slagits in.

Dörren till torntrappan, norr om västra porten, samt till transformatorrummet på kyrkans norra sida, hade före åtgärderna en blekt grön kulör motsvarande cirka NCS S5005-G80Y/S4005 G80Y/3005 G80Y. Vid skrapprov på torntrappans dörr hittades en underliggande kulör, motsvarande NCS S5010-G30Y, som istället valdes.

Vapenhusets port och västra porten skulle enligt handlingarna behandlas med trätjära. Detta ansågs emellertid vara opraktiskt då det lätt skulle kunna skada kläder i de fall man kommer åt dörren. En närmare kontroll av vapenhusporten och västra porten gav inte heller någon tydligt svar som kunde klargöra tidigare behandling. Portarna luktar inte tjära och har inte heller andra spår efter en sådan behandling. På västra porten fanns vad som möjligen skulle kunna vara ett litet spår av något brunt/ockragult pigment. Om

det är en äldre grund- eller färdigstrykningsfärg är inte känt. I övrigt var både karm och dörrblad helt trärena på såväl södra som västra porten med någon form av lack- eller fernissabehandling. Rutmönstret i nedre delen på vapenhusets port ligger som små åsar. Det är osäkert om det är ett skuret mönster eller om träet där varit skyddat av ett listverk och att romberna emellan har blivit mer vittrade och därmed framträder.

För att kunna avlägsna lackskiktet från dörrarna användes kemiskt borttagningsmedel, Flügger trallrent. Orsaken till att en kemisk borttagning av lacken valdes var att det ansågs mer skonsamt för de utskurna och profilerade partierna än skrapning och slipning. För att uppnå ett underlag som hade likartad sugning i alla delar var det nödvändigt att avlägsna lackskiktet. Det beslöts att använda en pigmenterad olja till västra porten samt sakristiedörren. För pigmenteringen användes en färdig linoljelasyr från Ottossons färgmakeri med benämningen valnöt. Västra porten och sakistiedörren pigmenterades med cirka 1 dl inblandning av lasyrolja per liter olja. Slutligen beslöts att södra porten inte alls skulle pigmenteras, då man i så fall skulle riskerat att rutmönstret i nedre delen skulle blivit mindre synligt.

Ankarjärn och andra järndetaljer på byggnaden har målats med linoljefärg. Underliggande rostskydd med blymönja bedömdes tillräcklig. Vimplar är grundade med Isotrol och målade med Ottossons linoljefärg.

Takfot, vindskivor och ljudluckor är tjärade med dalbränd trätjära från Claessons trätjära. Ljudluckorna uppvisade mot väster och norr tjocka äldre lager av vad som skulle kunna vara en stenkoltjära. På något ställe anas att de eventuellt kan ha behandlats med en rödpigmenterad tjära längre tillbaka i tiden.

Figur 40. Södra vapenbusentrén före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 41. I dörrens nedre parti avtecknar sig ett nätformat mönster med mellanliggande romber.

Foto: Helén Sjökvist.

Figur 42. Romberna ligger något djupare i träet än nätmönstret. Träet vittrat. Foto före åtgärd.
Foto: Helén Sjökvist.

Figur 43. Dörrens yta täcktes tidigare av någon form av lack som släppte i flagor. Foto före åtgärd.
Foto: Helén Sjökvist.

Figur 44. Möjligt pigmentspår på västra porten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 45. Västra porten före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 46. Övre delen av dörrpar till södra vapenhuset efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 47. Det rombformade nätmönstret har hanterats extra varsamt. Foto efter åtgärd. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 48. Västra portens dörrpar efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 49. Sakristians dörr före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 50. Sakristians och transformatorrummets dörrar efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 51. Torntrappan före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 52. Torntrappan efter ommålning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Fönster på norra långhusväggen före åtgärder. Utkrypande plugg. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 54. Fönster på norra långhusväggen efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 55. Vimpel över koret efter åtgärder.

Figur 56. Vimpel över södra vapenhuset efter åtgärder.

Snickereri

Lanterninens släta panel är försedd med lös spont som glidit ned på några platser över fönstren. Den har på dessa ställen kunnat slås tillbaka.

Mot norr behövde den västra ljudluckans ena vattlist helt bytas, likaså på södra sidans västra lucka. Vattbrädorna på tornluckorna behövde även justeras eftersom de tog i putsen på sidorna och därmed förhindrar att luckorna går att stänga helt. Även plåten måste justeras.

Figur 57. Lanterninfönster södra sidan. Den lösa spanten i panelen släpper ovan fönstret. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 58. Ljudlucka med vattbräda som är för lång. Vattbrädan stöter mot putsen vilket gör att man inte kan stänga luckan helt. Foto: Helén Sjökvist.

Plåt

I samband med de arbeten som utfördes 2013, för att förbättra dräneringen och vattenavledningen från kyrkan, tillkom stuprör på tornets östra sida.¹³ Dessa stuprör fick till följd att för mycket vatten koncentrerades till begränsade ytor på spåntaket. För att skydda spånet och sprida vattnet lades svartlackerade plåtar på taket som en tillfällig lösning. Problem med fukt och algbildning på spåntaket visade sig ändå uppstå där vattnet rann från plåten ned till hängrännan, i synnerhet på norra takfallet. I samband med fasadrestaureringen 2015 togs en diskussion upp om en mer funktionell lösning på problemet. Från församlingens sida kom ett förslag om att lägga en flack kopparränna på taket ned till hängrännan. Detta avvisades av Länsstyrelsen. Istället beslöts att stupröret skulle dras vidare om hörnet på tornet och därefter ned till hängrännan.

¹³ Skanser, Sjökvist 2014.

En putsbärande kant på solbänken på tornets fönster har tillkommit där man före restaureringen hade mjukfogar. Kanten har gjorts så liten som möjligt. Den ändring av ljudluckornas solbänkar som förslagits genomfördes inte, då det inte i dagsläget funnits några problem med putsen där, trots att putsbärande kant saknas.

Figur 59. Ny lösning för takavvattning från tornet. Norra takfallet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 60. Ny lösning för takavvattning från tornet. Södra takfallet sett från öster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 61. Fönster på tornets sydfasad. Tidigare tätning mellan puts och solbänk med tätningsmassa. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 62. Ny putsbärande kant under tillverkning. Foto: Tobias Mårud

Figur 63. Södra tornfönstret efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 64. Ny putsbärande kant på korffönster. Foto: Helén Sjökvist.

Korset

Tornkorset och kulan var endast tänkta att omförgyllas på plats, men vid en närmare besiktning upptäcktes så omfattande skador i konstruktionen att man var tvungen att ta ned det för att kunna tillverka ett nytt. Möjligen var det samma skador som det talades om i samband med 1979-års renovering (se kap. Historik). Under kors och kula hade konstruktionen klätts in med ny dubbelfalsad kopparplåt, kanske i samband med 1979-års renovering då källmaterialet uppger att åtgärder vidtogs för att laga korset. Under denna plåt finns en äldre, enkelfalsad plåt. Det fanns mycket fukt mellan plåtarna och slutsatsen drogs att det kom in vatten någonstans. Korset kom därför att monteras ned och den rötskadade korsstocken kapades.

I samband med nedtagandet av korset 2015 fann man, i anslutning till kulan, ett brev inslaget i ett ”kuvert” av näver, vilket i sin tur låg i ett plåthölje. I brevet beskrivs hur det kors med tupp och glob som satts upp i samband med tornbygget 1759 fallit ned i strängt blåsväder den 9 juni år 1799 (se bilaga). Orsaken tycks ha varit att dessa varit tillverkat av bleckplåt, vilken rostade sönder. I maj år 1800 sattes det nya korset upp på tornet. Den vattentåligen nävern som omslutit brevet och det yttre plåthöljet har skyddat pappret som brevet var skrivet på och det var i mycket gott skick. Där berättas hur det gamla korset, med tupp och glob, hade fallit ned från kyrkan i strängt blåsväder 1799 och att det befintliga korset och globen sattes upp i maj år 1800. Den vattentåligen nävern och det yttre plåthöljet har skyddat pappret som brevet var skrivet på och det var i mycket gott skick. Brevet förvaras i Kumla kyrkas arkiv.

Ett nytt kors tillverkades av 2 mm tjock rostfri plåt vilken sedan kläddes med kopparplåt. En ny korsstock monterades och skarvades i befintlig korsstock med hjälp av fyra plattjärn. Det nya korset är rengjort och avfettat med etanol. Därefter har man grundat med blymönjefärg två gånger i tunna skikt. Efter genomtorkning och slipning har en strykning utförts med gul-tonad oljefärg i två tunna skikt. Därpå har guldgrund, Le Franc mixion, lagts på den torkade ytan. Guldläggning har gjorts med 24,75K bladguld, transportguld. Viss guldläggning har utförts på plats med anledning av att korset och kulan monterats på plats. Även en del kompletterande guldläggning av transport och monterings-skador har utförts.

Vid monteringen av korset lades även ett nytt kroppåsbrev ned i kulan.

Figur 65. Det tidigare korset sett från väster. Förgyllningen är till stora delar bortnött. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 66. Tidigare lagning av kopparplåten hade gjorts på ett sätt som tillät vatten att rinna in mellan äldre och nyare plåttäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 67. Rötskador i korsstock som uppkommit på grund av läckage. Foto: AJAB Tak och fasadkonsult AB.

Figur 68. Kapad korsstock försedd med fyra plattjärn som skall fästa den nytillverkade delen av korsstocken vid den underliggande äldre delen. Foto: Bengt Andersson.

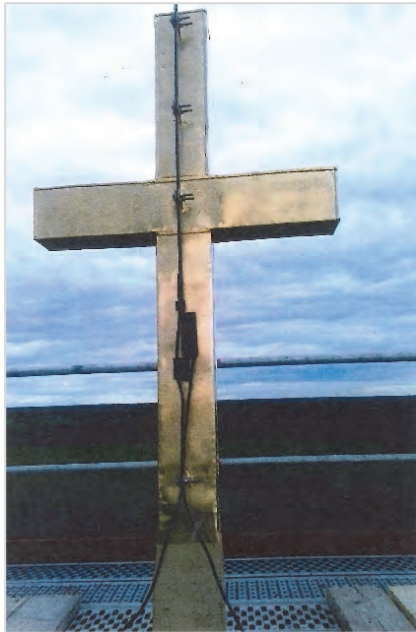

Figur 69. Ny koppartäckning under kulan. Vid den röda pilen sitetr den fals markerad som skall kunna öppnas vid framtida nedmontering av korset. Foto: Bengt Andersson.

Figur 70. Korsstocken monterad. (beskuren bild). Till höger anas korset som väntar på monteringen. Foto: Bengt Andersson.

Figur 71. Kulan rengjord inför grundning. Foto: Astrum förgyllning & måleri.
 Figur 72. Kulan är omsförgylld. Foto: Astrum förgyllning & måleri.

Figur 73. Montering av åsokedare på korset. Foto: Astrum förgyllning & måleri.
 Figur 74. Korset färdigställt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 75. Plåtomslag, näveromslag och brev samt bricka av bleckplåt. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 76. Närbild av ciselerad text på brickan av bleckplåt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 77. Nedläggning av nytt kroppåsbrev. Foto: Hedemora Byggplåt.

Takarbeten och tjärning

På tornet byttes omkring 250 spån. Hela taket har sedan tjärats med dalbränd trätjära från Claessons trätjära. Ingen pigmentering har gjorts av tjäran. Norra takfallet har tvättats med Grönfri från Jape för att få bort algpåväxt. Hela taket borstades för att få bort algerna, som främst fanns på norra takfallets västra del. Hela taket tjärades sedan med dalbränd trätjära från Claessons, vilken transporterades upp med högtrycksspruta men tillstryktes med pensel.

Spåntaket är enligt entreprenören i gott skick på långhuset vilket kan tjäras igen om 5-8 år. Torntaket är i sämre skick och bör tjäras redan om tre år.

Den dalbrända tjäran lär fästa sämre på ytor som tidigare behandlats med kreosot eller stenkoltjära. (Källbom 2015:71). Detta är något man bör vara vaksam på då det gäller underhållet av spåntaket i Kumla som ju vid omläggningen 1979 lades med spån som tryckimpregnerats med kreosotolja.

Figur 78. Där vatten runnit från tornets takavvattning ned på spåntaket fanns i synnerhet på norra sidan tydlig algpåväxt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 79. Norra takfallet innan omjärning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 80. Vapenhusets tak före omtjärning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 81. Nordvästra sidan av tornbuven före omtjärning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 82. Lanternintaket efter omtjärning sett från sydöst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 83. Vapenbustaket efter omtjärning sett från väster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 84. Vindskivor och takfot tjärades. Foto före åtgärd. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 85. Tjocka underliggande tjärager på ljudluckan tyder på att man vid något tidigare tillfälle kan ha använt sig av en stenkols- eller asfalttjära. Man kan även ana vad som kan vara ett underliggande rött pigment. Foto före åtgärd. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 86. Tjärad takfot. Foto: Helén Sjökvist.

Smide

Det norra dörrbladen i västporten har försetts med en kopia av det dörrstopp som finns på det södra dörrbladet. Man har även satt upp ett dörrstopp på fasaden för att denna inte skall slås sönder av dörrarna.

Figur 87. Gammalt dörrstopp. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 88. Nyttillverkad dörrstopp. Foto: Helén Sjökvist.

Resultat

Arbetet med fasadrenoveringen har följt de handlingar som legat till grund för Länsstyrelsens tillståndsbeslut. Nyttillverkningen av korset var inte planerat men då skicket på befintligt kors var så dåligt beslöts efter diskussioner med Länsstyrelsen att låta nyttillverka detta med i vissa delar moderna material. Synliga delar är emellertid återskapade efter originalet. Vad gäller puts- och färgtyp anpassades dessa efter de som använts vid senaste renoveringen.

Kulören togs fram i samråd med församlingen och avspeglar troligen ganska väl den kulör som togs fram vid föregående renovering.

Figur 89. Kyrkan sedd från söder efter renovering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 90. Kyrkan sedd från öster efter renovering. Foto: Helén Sjökvist

Figur 91. Kyrkan sedd från väster efter renovering. Foto: Helén Sjökvist

Figur 92. Tornet och lanterninen sett från sydöst efter renovering. Foto: Helén Sjökvist

Referenser

Otryckta källor

Bjerkings ingenjörbyrå AB. Kumla kyrka, Västmanlands län. Restaurering av tak mm. Byggnadsbeskrivning 1978-10-30.

ECS-teknik.AB. Anvisningar för underhåll och utbyte av plåtavtäckningar på tornets huvar. 1987-08-12.

ECS-teknik AB. Fotodokumentation 1988-05-31

Hammarskiöld, Rolf. 2006. Karakterisering av Kumla kyrka. Västerås stift.

Litteratur

Forss, Ingalill. 1979. Albert Målarens bilder har väckts till liv igen. Sala allahanda 19791127.

Grau. Olof. 1754. Beskrifvning öfver Vestmanland. Nytryck 1904 utgivet av Västmanlands läns tidning. Västerås.

Källbom, Arja. 2015. Tjära på trätak – en kunskapssammanställning. Hantverkslaboratoriet. Göteborgs universitet.

Vestmanlands läns tidning 19521017 ”Skotthål och sällsynt ranka restaureringsfynd i Kumla.

Salaposten 19450629. Restaureringen av Kumla kyrka måste ske med varsamhet.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projekt:	15024
Länsstyrelsen dnr:	433-5739-14, 433-2487-15
Fastighetsbeteckning:	Kumla klockargård 1:12
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Kumla
Beställare:	Kumla-Tärna-Kila pastorat
Projektledning:	Bengt Andersson, E&F Ekonomikonsult
Bygghandlingar fasad och måleri:	Johan Dahl, Konst och Kultur Konservering AB, Falun
Entreprenör puts:	Tremans fasad AB, Hedemora
Entreprenör plåt:	Hedemora Byggplåt AB.
Entreprenör måleri:	Miljönären Måleri AB, Borlänge
Entreprenör tak och tjärning:	Kyrktak Bygg och Konsult AB, Norrköping
Entreprenör förgyllning:	Astrum förgyllning & måleri, Hedemora
Entreprenör smide:	Kjell Eriksson, Allservice i Ransta
Antikvarisk medverkan:	Helén Sjökvist Stiftelsen Kulturmiljövård Stora gatan 41 722 12 Västerås

Bilagor

Kroppåsbrev funnet i anslutning till korset

Fadren fjärd poekari på Lornat af roten blif-
mit på sinny, utt Lupp, Korset och Gjloban
inuten Annygt bläsruken utdalar nedfoll
af 9te Junii närstärkt år 1799, förord-
nadt Lornat, utt år på tre nyfärdande blas-
ro år 1759 yonk af black, som af inuten
närstärkt, och faden af flara Lornat öfverha gyl
närstärkt inuten på fjärd poekari, och Lornat
förmullat år förutnals. Sontoyt reparationen
öfverha Lornat i inuten af Maji månad år
1800, år i Lornat humbla församling inoro.

Lars Dicander Ryrbohernd.

Petr. Lundman Comminister.

Anders Sagrelius Pastoris Adjunct.

Pehr Melchius Organist och Kloekern.

Anders Christophersson i för Hufsta och

Eric Ericsson i Engarn Ryrbohernd.

Olof Fredric Lamelius Ryrbohernd i Sahla

Carl Jansson i Källveden, Kila Dord och

Mats Ersen i Sättra Dy, Fläckebo Dord, Ryrbohernd

Lornat inuten och barmen utt på sitt Lornat
Lornat i inuten Lornat !!!